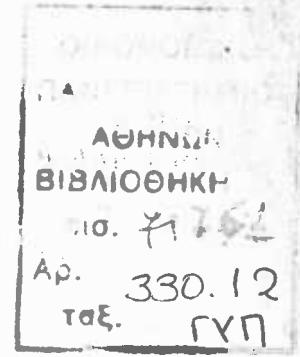
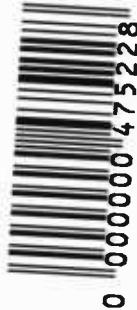

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΔΕΟΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΑΣ
ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

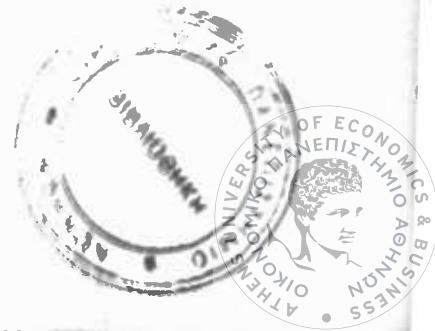
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:
ΚΙΝΗΤΡΑ, ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΣΚΟΠΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σ. Λιανού

ΓΥΠΑΡΑΚΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 2002

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εισ. 71
Αρ. 330.12
τοξ. ΓΧΠ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	σελ. 1
1) Εισαγωγή: η έννοια του οικονομικού συστήματος	σελ. 2
α) Ορισμός της έννοιας του οικονομικού συστήματος	σελ. 2
β) Αναδρομή στην ιστορία των οικονομικών συστημάτων	σελ. 2
2) Ένα «εναλλακτικό» οικονομικό σύστημα	σελ. 5
α) Περιγραφή του συστήματος	σελ. 5
β) Ορισμένες ενστάσεις	σελ. 12
3) Για τη στρατηγική της μετάβασης	σελ. 29
4) Προοπτικές / Συμπεράσματα	σελ. 30
Αρθρογραφία / Βιβλιογραφία	σελ. 32

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η θεωρητική διερεύνηση των δυνατοτήτων θεμελίωσης ενός πιο «ανθρώπινου» οικονομικού συστήματος.

Πιο συγκεκριμένα, η δομή και το περιεχόμενο της εργασίας έχουν ως εξής: στο πρώτο μέρος αποσαφηνίζεται και τοποθετείται στο ιστορικό της πλαίσιο η έννοια του οικονομικού συστήματος. Στο δεύτερο μέρος σκιαγραφείται ένα εναλλακτικό οικονομικό σύστημα. Το σύστημα αυτό, ενώ δεν εξαντλεί όλες τις πτυχές των οικονομικών λειτουργιών που επιτελούνται στους κόλπους μίας κοινωνίας, περιέχει ωστόσο κάποιες βασικές συνιστώσες ενός σύγχρονου οικονομικού συστήματος. Η παρουσίαση γίνεται πραγματιστικά, σε αντιπαράθεση δηλαδή (όπου, βέβαια, αυτό κρίνεται σκόπιμο και είναι δυνατό) τόσο με τις υφιστάμενες καπιταλιστικές οικονομίες όσο και με αυτές που έμειναν περισσότερο γνωστές ως υπαρκτός σοσιαλισμός. Ακολούθως διατυπώνονται και αξιολογούνται ορισμένες ενστάσεις που θα μπορούσαν να προβληθούν (/που έχουν ήδη εγερθεί) απέναντι σε αυτό το οικονομικό μοντέλο (/σε διάφορες παραλλαγές του). Στο τρίτο μέρος περιγράφεται μία στρατηγική που θα μπορούσε να οδηγήσει στη θεμελίωση του εναλλακτικού οικονομικού συστήματος ενώ στο τέταρτο και τελευταίο μέρος τίθεται εν συντομίᾳ το ζήτημα των παραγόντων που θα μπορούσαν να επιφέρουν την πραγμάτωσή του.

Θα πρέπει τέλος να επισημάνω ότι η εξέταση των παραπάνω θεμάτων θα γίνει υπό το πρίσμα της Πολιτικής Οικονομίας. Υπό το πρίσμα αυτό –και εν αντιθέσει με τη συμβατική Νεοκλασική Οικονομική– οι καθιερωμένες διακρίσεις ανάμεσα στους διάφορους κλάδους των κοινωνικών επιστημών (ιστορία, οικονομία, κοινωνιολογία, ψυχολογία κτλ) τεμαχίζουν με τρόπο αυθαίρετο την κοινωνική πραγματικότητα και συσκοτίζουν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η οικονομία. Μία πιο ενδελεχής μελέτη του οικονομικού πεδίου θα πρέπει κατά τη γνώμη μου να αναγνωρίζει τη συνάφεια των διαφόρων κοινωνικών επιστημών και να αξιοποιεί με τρόπο γόνιμο τα πορίσματά τους. Η παρούσα εργασία κινείται, ευελπιστώ, προς αυτή την κατεύθυνση.

1) ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

α) Ορισμός της έννοιας του οικονομικού συστήματος

Ο όρος οικονομικό σύστημα χαρακτηρίζει κάθε ιδιαίτερο τρόπο οργάνωσης της ανθρώπινης εργασίας, η οποία βέβαια σε κάθε εποχή και σε κάθε κοινωνία είναι αναγκαία για την παραγωγή των απαραίτητων για τη συντήρηση της ζωής αγαθών. Ένα οικονομικό σύστημα λοιπόν οργανώνει τον τρόπο με τον οποίο θα διεξαχθεί η εργασία, το είδος της χρησιμοποιούμενης εργασίας καθώς και τον τρόπο με τον οποίο θα χρησιμοποιηθεί το προϊόν της εργασίας αυτής. Τα οικονομικά συστήματα διαφέρουν μεταξύ τους στο ότι κάθε οικονομικό σύστημα περιλαμβάνει ένα διακεκριμένο σύνολο ταξικών σχέσεων, δηλαδή σχέσεων ανάμεσα στους παραγωγούς του συνολικού προϊόντος και σε αυτούς που ρυθμίζουν τη χρήση του υπερπροϊόντος (το τμήμα του συνολικού προϊόντος πέραν αυτού που απαιτείται για να διατηρηθεί ανέπαφος ο παραγωγικός μηχανισμός της οικονομίας). Επιπλέον, με κάθε ταξική σχέση συνδέεται και ένας ιδιαίτερος τρόπος οργάνωσης και ελέγχου των διαδικασιών εργασίας. Ο συνδυασμός αυτός (ταξικών σχέσεων και συναφών μεθόδων ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας) εκφράζεται συνήθως, υπό νομική μορφή, ως ένα σύνολο δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Τα δικαιώματα ιδιοκτησίας καθιερώνουν το δικαίωμα του κατόχου να ελέγχει την ιδιοκτησία, να αποφασίζει ποιος και για ποιο σκοπό θα τη χρησιμοποιήσει καθώς και ποιος θα επωφεληθεί από τη χρήση ή την πώλησή της (βλ. Bowles, Edwards, 1999, σ.136-7).

β) Αναδρομή στην ιστορία των οικονομικών συστημάτων

Κατά τη μακρόχρονη εξέλιξή τους, οι ανθρώπινες κοινωνίες πέρασαν από διάφορα στάδια ανάπτυξης καθένα από τα οποία μπορεί να οριστεί σε σχέση με το εκάστοτε επικρατούν οικονομικό σύστημα. Ακολουθώντας τη χρονολογική σειρά της εμφάνισής τους τα οικονομικά συστήματα που έχουν αναπτυχθεί ιστορικά είναι τα ακόλουθα: το πρωτόγονο, το δουλοκτητικό, το φεουδαρχικό, το καπιταλιστικό και το σοσιαλιστικό (Λιανός, 1997, σ.37-9 * βλ. επίσης Sherman, 1972, σ.13-36).

Το οικονομικό σύστημα της πρωτόγονης κοινωνίας (μέχρι περίπου το 5000 πχ) χαρακτηρίζεται από πολύ χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο καθώς και πολύ χαμηλού επιπέδου παραγωγικές δυνάμεις. Τα μέσα παραγωγής (γη, εργαλεία κτλ) αποτελούν ιδιοκτησία του συνόλου ενώ η παραγωγική διαδικασία διεξάγεται από κοινού και το προϊόν ανήκει σε όλους. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η αργή αλλά σταθερή και σωρευτική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων οδήγησε κατά το τέλος της περιόδου αυτής στην εμφάνιση του υπερπροϊόντος. Η εμφάνιση αυτή και η συνακόλουθη δυνατότητα του ανθρώπου να παράγει περισσότερα από όσα απαιτούνται για την επιβίωσή του σηματοδότησε επίσης την εμφάνιση των μετέπειτα ταξικών κοινωνιών, εφόσον κατέστησε δυνατή τη χρησιμοποίηση και εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο.

Το δουλοκτητικό οικονομικό σύστημα (εμφανίστηκε στα 4000-3000 πχ και διατηρήθηκε μέχρι τον 5^ο αιώνα μχ) χαρακτηρίζεται από το δικαίωμα ιδιοκτησίας όχι μόνο πάνω στα μέσα παραγωγής αλλά επίσης και πάνω στους ανθρώπους. Συνεπώς, στο δουλοκτητικό οικονομικό σύστημα υπάρχουν δούλοι από τη μία μεριά και ιδιοκτήτες δούλων από την άλλη.

Το φεουδαρχικό οικονομικό σύστημα (από τον 5^ο αιώνα μχ μέχρι το 15^ο) χαρακτηρίζεται από την ιδιοκτησία της γης από τον ανώτατο άρχοντα (το βασιλιά) ο οποίος δίνει το δικαίωμα καλλιέργειας και ελέγχου στους φεουδάρχες. Οι εργαζόμενοι στην αγροτική παραγωγή (οι δουλοπάροικοι) είναι ελεύθεροι με την έννοια ότι ο φεουδάρχης δεν μπορεί να τους αγοράσει ή πουλήσει. Είναι όμως υποχρεωμένοι να δουλεύουν και δεν έχουν (κατά κανόνα) το δικαίωμα να εγκαταλείψουν το φέουδο. Στο φεουδαρχικό σύστημα λοιπόν υπάρχουν φεουδάρχες από τη μία μεριά που έχουν τον έλεγχο της γης και δουλοπάροικοι από την άλλη που είναι «δεμένοι» με τη γη που καλλιεργούν.

Κατά το 16^ο αιώνα συντελέστηκε στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης η μετάβαση από το φεουδαρχικό στο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα το οποίο βέβαια επιβιώνει μέχρι και σήμερα. Ο καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από την παραγωγή εμπορευμάτων με σκοπό το κέρδος καθώς και από την χρησιμοποίηση ιδιωτικών κεφαλαιουχικών αγαθών και μισθωτής εργασίας. Οι κύριες τάξεις στον καπιταλισμό είναι οι εργάτες και οι εργοδότες (καπιταλιστές). Πέραν αυτών υπάρχουν βέβαια και άλλες κοινωνικές ομάδες όπως είναι πχ τα μεσαία στρώματα και οι άνεργοι. Η

καπιταλιστική εποχή δε μοιάζει με καμία άλλη. Ιστορικά όπου ρίζωσε ο καπιταλισμός δεν άφησε αμετάβλητη καμία πλευρά της κοινωνίας: έχει επιφέρει επαναστατικές βελτιώσεις στα καταναλωτικά μας πρότυπα, αλλαγές στην οικογενειακή μας ζωή, τεχνολογικές καινοτομίες, αναδιατάξεις της εξουσίας, ανακατανομές πλούτου, ακόμα και μεταβολές στα ιδανικά και τις πεποιθήσεις μας. Ο δυναμικός αυτός χαρακτήρας είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα του ανταγωνισμού για τα κέρδη ο οποίος «υποχρεώνει» τους καπιταλιστές να επενδύουν το μεγαλύτερο μέρος του υπερπροϊόντος. Είναι τελικά αυτός ο επενδυτικός οργασμός που γεννά τη συνεχή κοινωνική και πολιτική μεταβολή και επιφέρει σημαντικούς μετασχηματισμούς στη ίδια την καπιταλιστική δομή (βλ. Bowles, Edwards, 1999, σ.131-55).

Τέλος, κατά τον 20^ο αιώνα, κάτω από την επίδραση των ριζοσπαστικών ιδεών του Καρλ Μαρξ, αναπτύχθηκε και λειτούργησε σε ορισμένες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα ένα νέο οικονομικό σύστημα, ο υπαρκτός σοσιαλισμός. Κύριο χαρακτηριστικό του συστήματος αυτού (ιδιαίτερα στη σοβιετική του εκδοχή) ήταν η κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και ο κεντρικός σχεδιασμός της οικονομίας. Το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής δραστηριότητας διεξαγόταν για λογαριασμό της πολιτείας και ελεγχόταν ασφυκτικά από το κομμουνιστικό κόμμα. Το σύστημα αυτό, κατ'όνομα μόνο σοσιαλιστικό, συνιστά το χαρακτηριστικότερο ιστορικό παράδειγμα αυτού που θα μπορούσε να ονομαστεί κρατικός καπιταλισμός. Πράγματι, αν οι εργάτες σε επιχειρήσεις που δεν διευθύνονται από τους ίδιους παράγουν και παραδίδουν το υπερπροϊόν σε άλλους (κρατικούς αξιωματούχους) με τρόπους που διαφέρουν ελάχιστα από τις διαδικασίες που ενυπάρχουν στον καπιταλισμό, τότε έχει περισσότερο νόημα να μιλάμε για ένα είδος κρατικού καπιταλισμού παρά για σοσιαλισμό. Στις κοινωνίες λοιπόν αυτές υπάρχει από τη μία μεριά μία κομματική και διοικητική νομενκλατούρα η οποία χωρίς να είναι ιδιοκτήτρια των μέσων παραγωγής καταφέρνει να ιδιοποιείται μεγάλο μέρος του υπερπροϊόντος και από την άλλη η πλατιά μάζα των εργατών (για το χαρακτήρα του σοβιετικού συστήματος βλ. Resnick, Wolff, 1993 * Resnick, Wolff, 1994 * Wolff, 1999 * Mandel, Sweezy κα, 1989, σ.301-15 * Καστοριάδης, 2000^a, σ.13-9).

Στο επόμενο κεφάλαιο θα προχωρήσουμε στην περιγραφή ενός εναλλακτικού οικονομικού συστήματος.

2)ENA «ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ» ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

α)Περιγραφή του συστήματος

Τα βασικά χαρακτηριστικά του

Το εναλλακτικό οικονομικό σύστημα περιλαμβάνει τα εξής:

-Ένα διευρυμένο μη εμπορευματικό τομέα που θα καλύπτει τις βασικές ανάγκες των ανθρώπων (δημοκρατικά καθορισμένες από τους ίδιους) και στον οποίο θα εφαρμόζεται η αρχή του δημοκρατικού σχεδιασμού. Από τη στιγμή που θα λαμβάνονται οι αποφάσεις για την κατανομή των πόρων (μέσα από συνεκτικά εναλλακτικά σχέδια) οι εργαζόμενοι στον κάθε παραγωγικό κλάδο (οι οποίοι ως πολίτες θα έχουν λάβει μέρος στη λήψη των βασικών μακροοικονομικών αποφάσεων) θα προβαίνουν στην εφαρμογή του δημοκρατικού πλάνου μέσω της υιοθέτησης των καταλληλότερων κατά την άποψή τους μέτρων (αυτοδιεύθυνση των παραγωγικών μονάδων).

-Υπό προϋποθέσεις, ένα μικρό εμπορευματικό τομέα που θα εξασφαλίζει τη δυνατότητα ατομικής επιλογής, με τρόπο όμως που θα έχει κάποιο νόημα από τη στιγμή που θα έχουν ικανοποιηθεί οι βασικές ανάγκες για τον καθένα.

Τα παραπάνω θα γίνουν περισσότερο κατανοητά στη συνέχεια.
Έμφαση θα δοθεί στην ανάλυση του μη εμπορευματικού τομέα.

Ο ρόλος των αγορών και του σχεδιασμού

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε τη γενική λειτουργία των αγορών και του σχεδιασμού στα πλαίσια του εναλλακτικού οικονομικού συστήματος.

Οι υποστηρικτές των αγορών τονίζουν συχνά ότι η αγορά είναι ένας μηχανισμός ο οποίος διευκολύνει την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών και ότι ως εκ τούτου συμβάλει στην ανθρώπινη ευημερία (η υπόθεση ότι σε μία οικονομία αγοράς η παραγωγή ανταποκρίνεται στις ανάγκες των ανθρώπων, έστω και υπό την περιοριστική έννοια της ενεργού ζήτησης, είναι ασφαλώς αποσπασματική δεδομένου ότι ανθρώπινες ανάγκες δεν υπάρχουν γενικά και αόριστα αλλά απεναντίας δημιουργούνται σε μεγάλο βαθμό από την ίδια την παραγωγή. Βλ. Καστοριάδης, 1992,

σ.155. Θα παρακάμψουμε αυτό το σημείο και θα ασχοληθούμε με κάπως πιο τεχνικά ζητήματα). Αυτό όμως δεν είναι με κανένα τρόπο βέβαιο. Το χρήμα και οι μηχανισμοί της αγοράς μπορούν να εξασφαλίσουν μεγαλύτερη καταναλωτική ελευθερία μονάχα στο βαθμό που έχουν ήδη ικανοποιηθεί οι βασικές ανάγκες για τον καθένα. Όπως είναι ευνόητο, η καταναλωτική ελευθερία προϋποθέτει τη δυνατότητα επιλογής. Όταν όμως το εισόδημα του καταναλωτή δεν επαρκεί παρά μόνο για την ικανοποίηση των βασικών του αναγκών τότε ακριβώς δεν υπάρχει επιλογή. Κατά κανόνα δεν επιλέγει κανείς ανάμεσα σε ψωμί και μία κρουαζιέρα, ανάμεσα σε εκπαίδευση για τα παιδιά του και μία δεύτερη τηλεόραση, ανάμεσα σε ιατρική περίθαλψη και ένα περσικό χαλί. Αυτό ακολούθως συνεπάγεται ότι για να αποτελέσει το χρήμα μέσο διεύρυνσης της καταναλωτικής ελευθερίας και ευημερίας θα πρέπει να υπάρχει υψηλός βαθμός εισοδηματικής ισότητας (βλ. Mandel, 1986, σ.20). Συνεπώς, υπό συνθήκες ανισότητας γίνεται φανερή η θεμελιακή αντίφαση του συστήματος της αγοράς σε σχέση με την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών: η αντίφαση δηλαδή μεταξύ της δυνητικής ικανοποίησης των βασικών αναγκών ολόκληρου του πληθυσμού και της πραγματικής ικανοποίησης των αναγκών ενός μέρους μόνο του πληθυσμού, που υποστηρίζονται με χρήμα (Φωτόπουλος, 1999, σ.445).

Το γεγονός τώρα ότι ο κάθε άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος με ορισμένες βασικές ανάγκες (ανάγκες τις οποίες θα πρέπει να ικανοποιήσει πριν από οτιδήποτε άλλο), σημαίνει ότι είναι εφικτός ένας δραστικός περιορισμός της χρήσης του χρήματος στην οικονομία αν η παροχή των αγαθών που ικανοποιούν αυτές τις βασικές ανάγκες γινόταν μέσω μίας διαδικασίας σχεδιασμού που θα εγγυάται την ικανοποίηση των βασικών αναγκών όλων των ανθρώπων (όπως θα φανεί και στη συνέχεια, το γεγονός ότι υπάρχουν πολλά διαφορετικά μέσα για την ικανοποίηση της ίδιας βασικής ανάγκης δε μεταβάλει σε τίποτα το περιεχόμενο της ανάλυσης). Από την άλλη, η (βραχυπρόθεσμα τουλάχιστον) επιθυμία των παραγωγών να εξοικονομήσουν την παραγωγική τους προσπάθεια σε συνδυασμό με την επιθυμία των καταναλωτών για επέκταση της κατανάλωσης και σε μη βασικές ανάγκες που ενδέχεται να δημιουργήσει ορισμένες κοινωνικοοικονομικές εντάσεις (βλ. Mandel, Sweezy κα, 1989, σ.218), καθώς επίσης και η αναγνώριση του δικαιώματος της ατομικής επιλογής (όσον αφορά ατομική κατανάλωση), συνεπάγεται ότι θα ήταν επιθυμητή η διατήρηση ενός μικρού

εμπορευματικού και χρηματικού τομέα ο οποίος θα περιορίζεται στα «περίσσια» ή μη βασικά αγαθά.

Κλείνοντας την ενότητα αυτή, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε λίγο στη φύση των αναγκών. Ως τώρα έχουμε υιοθετήσει τη θέση ότι η διαδικασία του σχεδιασμού είναι απαραίτητη για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών όλων των ανθρώπων, ενώ οι μηχανισμοί της αγοράς θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την εξασφάλιση της ελευθερίας επιλογής, εκεί όπου αυτή πραγματικά υφίσταται, δηλαδή σε σχέση με τις μη βασικές ανάγκες. Ωστόσο στο σημείο αυτό τίθεται εύλογα το ερώτημα τι συνιστά βασική και τι μη βασική ανάγκη. Υπάρχει κάποιος ευδιάκριτος διαχωρισμός; Παρότι θα μπορούσε κάποιος να σκεφθεί διάφορα κριτήρια ταξινόμησης των αναγκών σε βασικές και μη, από δημοκρατική σκοπιά δεν χρειάζεται να εμπλακούμε στη διαμάχη ανάμεσα στις καθολικιστικές και τις σχετικιστικές προσεγγίσεις στο ζήτημα των αναγκών. Το τι συνιστά ανάγκη, βασική ή μη, είναι κάτι που θα πρέπει να προσδιοριστεί από τους ίδιους τους πολίτες.

Σχεδιασμός και λήψη των αποφάσεων

Στην ενότητα αυτή θα αναλύσουμε τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων στον μη εμπορευματικό τομέα της οικονομίας.

Στα διάφορα οικονομικά συστήματα αντιστοιχούν διαφορετικοί μηχανισμοί κατανομής των σπανιζόντων πόρων. Η σοβιετική (ιδιαίτερα η σταλινική και μετασταλινική) διοικητική οικονομία είναι μία δεσποτική οικονομία γιατί οι βασικές αποφάσεις για την κατανομή των μη επαρκών πόρων λαμβάνονται από μία μικρή ομάδα ανθρώπων, μία νομενκλατούρα, και όχι από το σύνολο του πληθυσμού. Αυτοί οι υψηλά ιστάμενοι γραφειοκράτες μπορούν να παίρνουν τέτοιες αποφάσεις γιατί σε ένα σύστημα κεντρικού σχεδιασμού και κρατικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, η μονοπώληση της πολιτικής εξουσίας εξασφαλίζει τον έλεγχο του κοινωνικού υπερπροϊόντος. Δεσποτική επίσης είναι μία οικονομία γενικευμένης κυριαρχίας της αγοράς. Σε μία τέτοια οικονομία, τα πλουσιότερα άτομα επηρεάζουν τις αποφάσεις σχετικά με το τι και πόσο θα παραχθεί από κάθε αγαθό περισσότερο από ότι τα φτωχότερα άτομα, επειδή τα πρώτα διαθέτουν μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη και

μπορούν να τη μετατρέπουν σε ενεργό ζήτηση, που επηρεάζει την παραγωγή και κατανομή των πόρων.

Το εναλλακτικό οικονομικό σύστημα, το σύστημα του δημοκρατικού κοινωνικού σχεδιασμού, που συνεπάγεται την ισοκατανομή της οικονομικής δύναμης μεταξύ των πολιτών, συνιστά την δημοκρατική εναλλακτική πρόταση απέναντι σε αυτούς τους δύο δεσποτισμούς. Πιο συγκεκριμένα, δημοκρατικός σχεδιασμός σημαίνει ότι οι προτεραιότητες για την παραγωγή των μη επαρκών πόρων καθορίζονται από το σύνολο του πληθυσμού, στη βάση της συνειδητής επιλογής μεταξύ ποικίλων εναλλακτικών προτάσεων, κάτω από πλήρη διαφάνεια και ανάπτυξη όλων των δημοκρατικών ελευθεριών (βλ. Mandel, 1991, σ.11). Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι όλοι αποφασίζουν για όλα. Οι αποφάσεις μπορούν να παίρνονται έπειτα από συζητήσεις σε εκείνο το επίπεδο όπου θα είναι πιο αποτελεσματικές (κάτι τέτοιο ακολούθως συνεπάγεται ότι στο εναλλακτικό σύστημα η άμεση αυτοδιεύθυνση ενδέχεται να συναρθρώνεται με ορισμένες μορφές έμμεσης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας). Έτσι λοιπόν, αποφάσεις για την κατανομή των οικονομικών πόρων θα παίρνονται όχι μόνο σε τοπικό αλά και σε κλαδικό, περιφερειακό, εθνικό και –στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό– σε διεθνές επίπεδο (για παράδειγμα αποφάσεις που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος, την παγκόσμια αναδιανομή πόρων για την αντιμετώπιση της υπανάπτυξης του Τρίτου Κόσμου κτλ). (βλ. Mandel, 1986, σ.30 * Mandel, 1991, σ.15-6
* Καστοριάδης, 2000, σ.144-5)

Πιο συγκεκριμένα, αποφάσεις που απαιτούν εκτεταμένο συντονισμό προκειμένου να επιτευχθεί ένα κοινωνικά επιθυμητό αποτέλεσμα θα πρέπει να είναι επαρκώς συγκεντροποιημένες, ενώ αποφάσεις που απαιτούν λεπτομερή τοπική πληροφόρηση και δεν ενέχουν σημαντικά προβλήματα συντονισμού θα πρέπει να είναι επαρκώς αποκεντροποιημένες (Campbell, 2002, σ.34) (σε κάθε περίπτωση πάντως, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, το δίπολο κεντρικό-αποκεντρωμένο επίπεδο δεν ανάγεται κατ'ανάγκη στο δίπολο μη δημοκρατική-δημοκρατική λήψη των αποφάσεων). Στις συνελεύσεις τώρα για την λήψη των οικονομικών αποφάσεων, σε όποιο επίπεδο και αν αυτές λαμβάνουν χώρα, οι άνθρωποι θα συμμετέχουν ως πολίτες και όχι σαν επαγγελματικά προσανατολισμένες ομάδες. Ως επαγγελματικά προσανατολισμένες ομάδες θα συμμετέχουν στις συνελεύσεις των χώρων εργασίας, στα πλαίσια της εφαρμογής του δημοκρατικού πλάνου και της διαχείρισης των χώρων εργασίας.

Συνεπώς, η διαδικασία του δημοκρατικού σχεδιασμού είναι μία διαδικασία συνεχούς ανατροφοδότησης πληροφοριών από τις συνελεύσεις των πολιτών προς τις συνελεύσεις των χώρων εργασίας και αντίστροφα (βλ. Φωτόπουλος, 1999, σ.440-1). Σε αυτά τα πλαίσια ναι μεν μία επιχείρηση θα πρέπει να καταρτίζει το δικό της λεπτομερές παραγωγικό πρόγραμμα στη βάση της ατομικής της κατάστασης και τοπικής γνώσης, ωστόσο το πρόγραμμα αυτό θα πρέπει επίσης να ενσωματώνει τη λειτουργία της επιχείρησης, ιδωμένης ως δημόσιος παραγωγικός πόρος, στα πλαίσια ενός ευρύτερου παραγωγικού σχεδίου συγκροτημένου στη βάση δημοκρατικών πολιτικών διαδικασιών (βλ. Laibman, 2002, σ.119).

Το σύστημα που σκιαγραφείται εδώ εξασφαλίζει περισσότερη ισότητα και ως εκ τούτου περισσότερη κοινωνική αλληλεγγύη (ο κίνδυνος της διάρρηξης του κοινωνικού ιστού είναι ασφαλώς μεγαλύτερος σε κοινωνίες έντονων ανισοτήτων). Πιο συγκεκριμένα, δεδομένου του πολιτικού μηχανισμού λήψης των αποφάσεων ο οποίος συνεπάγεται την ισοκατανομή της δυνατότητας επηρεασμού των βασικών οικονομικών αποφάσεων (μία ψήφος για τον καθένα), το σύστημα αυτό, συγκρινόμενο με την ενεργό πραγματικότητα των καπιταλιστικών οικονομιών, εγγυάται την κατά προτεραιότητα ικανοποίηση των βασικότερων αναγκών των μη προνομιούχων στρωμάτων σε σχέση με δευτερεύουσες ανάγκες των πιο πλούσιων τμημάτων. Οι πολίτες λοιπόν θα έχουν όχι μόνο το δικαίωμα (που στη ζώσα κοινωνική πραγματικότητα δεν σημαίνει και πολλά) αλλά και τη δύναμη να καθορίζουν, μέσω της επιλογής μεταξύ εναλλακτικών συνεκτικών σχεδίων (κεντρικών πλάνων), το τμήμα των διαθέσιμων πόρων για οποιουσδήποτε σκοπούς επιθυμούν. Αυτές οι επιλογές θα πρέπει να υλοποιούνται ανεξαρτήτως κόστους, ανεξάρτητα δηλαδή από το τμήμα των διαθέσιμων πόρων που δεσμεύουν, έτσι ώστε ότι απομένει να διατίθεται για εναλλακτικές χρήσεις. Στη βάση των εναπομεινάντων πόρων θα μπορούσε για παράδειγμα να δημιουργηθεί ένας μικρός εμπορευματικός τομέας (οι πολίτες επομένως θα αποφασίζουν και για το τμήμα των φυσικών παραγωγικών πόρων που θα μπορούν να αφιερώνονται στην παραγωγή μη βασικών αγαθών και θα κατανέμονται μέσω της αγοράς). (βλ. και Mandel, 1991, σ.11-2
* Mandel, 1992, σ.212)

Θα πρέπει τέλος να τονίσουμε τη σημασία της διεξαγωγής των συζητήσεων σε όλα τα επίπεδα υπό πλήρη διαφάνεια και δημοσιότητα (τα σύγχρονα τεχνικά μέσα προσφέρουν αυτή τη δυνατότητα), τη σημασία της υποχρέωσης των

εκλεγμένων να λογοδοτούν στους εκλογείς, τη σημασία του δικαιώματος της ανά πάσα στιγμή ανακλητότητας των εκλεγμένων από τους εκλογείς καθώς και του δικαιώματος της λήψης αποφάσεων μέσω δημοψηφισμάτων (ας σημειωθεί εδώ ότι τι δημοψήφισμα έχει κάποιο νόημα μόνο αν οι πολίτες είναι επαρκώς πληροφορημένοι ώστε να μπορούν να κρίνουν συνειδητά, που σημαίνει εν γνώσει των συνεπειών, τα διάφορα θέματα για τα οποία καλούνται να αποφασίσουν και μόνο αν όλες οι απόψεις μπορούν να εκφραστούν με την ίδια δύναμη. Αυτό ακολούθως προϋποθέτει ότι τα ΜΜΕ δεν ελέγχονται από μειοψηφίες συμφερόντων, αλλά υπόκεινται σε ανοιχτό δημοκρατικό έλεγχο) (βλ. Καστοριάδης, 1999, σ.53 * Mandel, 1991, σ.16). Συμπερασματικά λοιπόν, το εναλλακτικό οικονομικό σύστημα που συνεπάγεται την πολιτικοποίηση της οικονομίας (όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η κατανομή των πόρων σε μία κοινωνία είναι ένα κατεξοχήν πολιτικό ζήτημα), θεμελιώνεται σε ένα περιεκτικό πολιτικό σύστημα και όχι σε ένα μονοκομματικό κράτος ή σε ένα μηχανισμό τηλεκατεύθυνσης (αγορά).

Ευημερία καταναλωτή, ευημερία παραγωγού

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε τη συμβολή του εναλλακτικού οικονομικού συστήματος στην ευημερία του καταναλωτή και του παραγωγού.

Καταρχάς για την πληρέστερη ικανοποίηση των βασικών αναγκών του καταναλωτή θα πρέπει να υπογραμμίσουμε το θετικό ρόλο που μπορεί να παίξει η συγκρότηση δικτύων καταναλωτών-παραγωγών (βλ. Elson, 1988, σ.40-1) τα οποία θα διευκολύνουν την ανταλλαγή πληροφοριών και θα καθορίζουν την ποιότητα και ποικιλία των καταναλωτικών αγαθών (με αυτόν τον τρόπο θα διασφαλίζεται η ελευθερία ατομικής επιλογής σε σχέση με τα μέσα ικανοποίησης και των βασικών αναγκών). Σύμφωνα με τον A. Nove (1983, σ.203) η δυνατότητα επιλογής είναι αδιαχώριστη από τον ανταγωνισμό των παραγωγών. Ωστόσο η πραγματική εικόνα είναι σαφώς διαφορετική. Σε συνθήκες καπιταλισμού, η ποικιλία και ποσότητα των καταναλωτικών αγαθών καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις (στη βάση βέβαια ερευνών αγοράς και πραγματικών δεδομένων για τη συμπεριφορά των καταναλωτών)· συνεπώς, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η επιλογή ασκείται στα πλαίσια ενός προκαθορισμένου σετ αγαθών το οποίο είναι μάλλον απίθανο να

ανταποκρίνεται επακριβώς στις επιθυμίες (εκείνες που μπορούν να υποστηριχθούν με αγοραστική δύναμη) των ανθρώπων· η πρόβλεψη της καταναλωτικής συμπεριφοράς είναι κάτι σαφώς διαφορετικό από τη γνώση της καταναλωτικής συμπεριφοράς (/των καταναλωτικών επιθυμιών). Ως εκ τούτου, σε ένα σύστημα δημοκρατικού σχεδιασμού, ρητά διατυπωμένες επιλογές των καταναλωτών (και μάλιστα με ελεύθερη βούληση, χωρίς τη διασπάθιση πολύτιμων πόρων για τη διαμόρφωση των καταναλωτικών προτιμήσεων), είναι δυνατό να επιτύχουν υψηλότερα επίπεδα ικανοποίησης. Τέλος, η κατάργηση του κέρδους θα σηματοδοτήσει επίσης το δραστικό περιορισμό των παρατυπιών οι οποίες συχνά συνδέονται με την παραγωγή για το κέρδος (ανθυγιεινά τρόφιμα, ρυπογόνες συσκευασίες κτλ).

Από την άλλη, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι, σε κάθε οικονομία, ο καθορισμός της σύνθεσης και του μεγέθους της παραγωγής προσδιορίζει επίσης σε μεγάλο βαθμό και το συνολικό εργασιακό βάρος στην οικονομία (το σύνολο των εργατοωρών που απαιτούνται για την επίτευξη του στόχου της παραγωγής). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι παράλληλα πχ με τον πολλαπλασιασμό των προς ικανοποίηση αναγκών ενός πληθυσμού θα αυξάνεται και το εργασιακό φορτίο των παραγωγών. Δεδομένου όμως ότι ο άνθρωπος δεν είναι μόνο καταναλωτής αλλά και παραγωγός (η κατανάλωση προϋποθέτει την παραγωγή!) τίθεται το ζήτημα του καθορισμού ενός ικανοποιητικού χρονικού διαστήματος εργασίας. Στον καπιταλισμό, η διακύμανση της απασχόλησης και ο συνακόλουθος φόβος της ανεργίας υπονομεύει το δικαίωμα των παραγωγών να καθορίσουν ελεύθερα τα όρια του χρόνου εργασίας τους που συχνά αποτελεί ένα χρονικό διάστημα εκτεταμένο και χαμένο από την άποψη της πραγματικής ζωής. Το μοντέλο του δημοκρατικού σχεδιασμού από την άλλη θεμελιώνεται ακριβώς στο ότι το δικαίωμα καθορισμού των ορίων του εργάσιμου χρόνου θα πρέπει να βρίσκεται στα χέρια εκείνων οι οποίοι ουσιαστικά κάνουν τις θυσίες, στα χέρια δηλαδή των ίδιων των παραγωγών. Εάν αυτοί επιθυμούν να δουλεύουν 30 ή 20 ώρες την εβδομάδα καλύπτοντας έτσι κάποια συγκεκριμένη βασική κατανάλωση θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να κάνουν αυτή την επιλογή (βλ. Mandel, 1991, 12-3). Από την στιγμή που για τον καθένα θα είναι εγγυημένο κάποιο κατώτατο επίπεδο κατανάλωσης, ο οικονομικός καταναγκασμός, η ανάγκη να πουλήσεις την εργατική σου δύναμη σε έναν εργοδότη, θα έχει εξαλειφθεί, και ως εκ τούτου η τυχόν καταβολή επιπρόσθετης εργασίας θα είναι όντως προϊόν ελεύθερης βούλησης (η ελευθερία σύμβασης είναι

δυνατή μόνο αν και τα δύο μέρη είναι απολύτως ελεύθερα να την απορρίψουν ή αποδεχθούν).

β)Ορισμένες ενστάσεις

Για τις αδυναμίες του πολιτικού μηχανισμού λήψης συλλογικών αποφάσεων

Κάποιος θα μπορούσε να αντιτείνει ότι ο πολιτικός μηχανισμός λήψης των αποφάσεων αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα. Πχ ότι ένα σύστημα πλειοψηφίας περικλείει το στοιχείο της αδικίας όσον αφορά τις ανάγκες μικρών ομάδων καταναλωτών, ότι, κατά κάποιο τρόπο, συνιστά ένα είδος «τυραννίας» που ασκείται από την πλειοψηφία σε βάρος της μειοψηφίας (η Θεωρία Δημόσιας Επιλογής έχει εγείρει ένα πλήθος ενστάσεων απέναντι στα διάφορα συστήματα λήψης συλλογικών αποφάσεων με τον πολιτικό μηχανισμό, ωστόσο η ανάλυση που ακολουθεί είναι εφαρμόσιμη για το σύνολο των περιπτώσεων). Αυτή η ένσταση είναι κατανοητή. Παρότι όμως το τελικό παραγωγικό αποτέλεσμα (κατά πάσα πιθανότητα) δεν θα ανταποκρίνεται επακριβώς στις προτιμήσεις όλων των πολιτών (εξ ου και η ανάγκη για ένα περιεκτικό πολιτικό σύστημα που θα επιτρέπει την έκφρασή τους), δεν θα πρέπει να ξεχνάμε, όπως επισημαίνει ο J. O'Neill (2002, σ.143), ότι σε αντίθεση με την αγοραία αντίληψη της δημοκρατίας ως διαδικασίας άθροισης και ικανοποίησης δεδομένων προτιμήσεων των ατόμων, η διαδικασία του διαλόγου η οποία θα προηγείται της λήψης των αποφάσεων, είναι μία διαδικασία αντιπαράθεσης επιχειρημάτων κατά την οποία οι κρίσεις και οι προτιμήσεις των ανθρώπων μπορούν να αλλάζουν και ως εκ τούτου ότι μπορεί να δημιουργηθεί ένα κλίμα αμοιβαίων συμβιβασμών, αλληλοκατανόησης και σύγκλισης (επί τούτου βλ. Επίσης Devine, 1992, σ.87 * Adaman, Devine, 1997, σ.78 * Adaman, Devine, 2001, σ.250 * Devine, 2002, σ.78). Από την πλευρά τους, οι M. Albert και R. Hahnel (σχόλιο στο O'Neill, 2002, σ.155) επισημαίνουν το θετικό ρόλο που θα μπορούσαν να παίξουν οι συζητήσεις των πολιτών στη βελτίωση της ποιότητας της ατομικά κατεχόμενης πληροφορίας. Τέλος, στο ίδιο μήκος κύματος, ο D. Laibman (1992, σ.74 * 1999, σ.166) τονίζει ότι η «συναίνεσιοποίηση» (consensualization), ο συντονισμός των συνειδητών δραστηριοτήτων ο οποίος θα βασίζεται σε μία κοινή (αμοιβαία δημιουργούμενη και αποδεκτή) αντίληψη των κύριων γραμμών της

κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να προκύψει με τη σταθερή και συστηματική συμμετοχή των μελών της κοινωνίας στις βασικές οικονομικές αποφάσεις.

Πέραν αυτών, έχει σημασία πιστεύω να κατανοήσουμε ότι από τη στιγμή που δεν ζούμε σε μία μυθική κατάσταση μετασπάνεως των παραγωγικών πόρων, από τη στιγμή που δεν ζούμε σε μία κοινωνία αφθονίας, κάποιες ανάγκες των ατόμων θα μένουν ούτως ή άλλως –είτε δηλαδή βρισκόμαστε σε ένα περιβάλλον αγοράς είτε σε μία σχεδιασμένη οικονομία- ανικανοποίητες. Τι είναι όμως πιο δίκαιο; Να αφήνονται ανικανοποίητες βασικές ανάγκες ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων, φυσική συνέπεια των ανισοτήτων σε μία οικονομία αγοράς, ή κάποιες δευτερεύουσες ανάγκες μειοψηφιών; Γιατί θα πρέπει να θεωρούμε αυτονόητη ή θεμιτή μία κατάσταση όπου ορισμένοι άνθρωποι (οι κάτοχοι υψηλών εισοδημάτων / πλούτου) έχουν το δικαίωμα να αποσπούν από την κοινωνία (μέσω της δαπάνης του χρηματικού τους εισοδήματος) πολύτιμους σπανίζοντες πόρους (για την ικανοποίηση δευτερευουσών / πολυτελών τους «αναγκών») οι οποίοι θα μπορούσαν να διατεθούν για άλλους, σαφώς πιο επείγοντες σκοπούς; Δε συνιστά αυτό ένα είδος τυραννίας που ασκείται από τη μειοψηφία σε βάρος της πλειοψηφίας; Ωστόσο αυτά ακριβώς συμβαίνουν σε μία οικονομία αγοράς. Ποιος μπορεί για παράδειγμα να αρνηθεί ότι αποτελεί αδικία η συστηματική οικοδόμηση δεύτερων κατοικιών που μένουν ακατοίκητες για μεγάλο μέρος του χρόνου (για να μην αναφερθούμε στις πολυτελείς κατοικίες) ενώ εκατομμύρια άνθρωποι είναι άστεγοι ή μένουν σε διαμερίσματα που δεν πληρούν στοιχειώδεις προϋποθέσεις; Ωστόσο, στο βαθμό που ικανοποιούνται οι βασικές ανάγκες για τον καθένα, θα μπορούσε να παρακαμφθεί ο κανόνας της πλειοψηφίας και να επιτραπεί σε μειοψηφίες η πρόσβαση σε ότι απομένει από τους οικονομικούς πόρους. Εάν μερικά τμήματα του πληθυσμού επιθυμούν να εργαστούν παραπάνω για να αποκτήσουν μία δεύτερη τηλεόραση ή ένα δεύτερο αυτοκίνητο θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να το κάνουν (βλ. και Mandel, 1986, σ.20 * Mandel, 1991, σ.12 * Mandel, 1992, σ.208). Όπως ήδη τονίσαμε θα ήταν (προσωρινά τουλάχιστον) επιθυμητή η διατήρηση ενός μικρού εμπορευματικού τομέα. Κρίνεται λοιπόν σκόπιμη η υπέρβαση του διλήμματος «σχεδιασμός ή αγορά» και συνακόλουθα η αναζήτηση ενός άριστου συνδυασμού και των δύο, στα πλαίσια βέβαια –και αυτό είναι σημαντικό να τονιστεί- μίας δυναμικής προοπτικής.

Για το ανέφικτο του συντονισμού σε μία αυτοδιευθυνόμενη οικονομία

i)Η αναγκαιότητα του χρήματος

Αρκετοί από εκείνους που κάνουν λόγο για το ανέφικτο της θεμελίωσης ενός μη εμπορευματικού τομέα αναφέρονται στο λειτουργικό ρόλο του χρήματος και των τιμών στη σύγχρονη οικονομική ζωή.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον L. Mises (βλ. O'Neill, 2002, σ.139

* Mises, 1981, σ.95-109), η λήψη ορθολογικών οικονομικών αποφάσεων (πέρα από τις πιο απλές ατομικές αποφάσεις) απαιτεί μία ενιαία μονάδα μέτρησης στη βάση της οποίας θα μπορεί να υπολογιστεί και συγκριθεί η αξία μεταξύ εναλλακτικών οικονομικών καταστάσεων. Το χρήμα, που επιτρέπει τον υπολογισμό των κατά περίπτωση σχετικών κοστών και οφέλων, συνιστά τη μοναδική επαρκή μονάδα σύγκρισης (βλ. επίσης Nove, 1983, σ.20-30, 97-102). Ωστόσο, σύμφωνα με τον O. Neurath (βλ. O'Neill, 2002, σ.140-1), η ορθολογική επιλογή δεν απαιτεί μία ενιαία μονάδα σύγκρισης των δυνητικών επιλογών. Και ακόμα παραπέρα, είναι ένδειξη ψευδο-ορθολογισμού η πίστη στην ύπαρξη τεχνικών κανόνων επιλογής οι οποίοι προσδιορίζουν άριστες απαντήσεις σε όλες τις αποφάσεις. Έτσι, μία επιλογή μεταξύ εναλλακτικών πηγών ενέργειας (υδροϋλεκτρική, ηλιακή κτλ) ενέχει μία ποικιλία ηθικών και πολιτικών κρίσεων οι οποίες αφορούν για παράδειγμα τη διαγενεακή δικαιοσύνη και τη διανομή των ρίσκων. Κανένα νομισματικό μέσο δε μπορεί να συλλάβει το σύνολο των ποικίλων διαστάσεων που συνδέονται με τις κοινωνικές επιλογές. Όπως επισημαίνει ο Neurath, η συγκρισιμότητα δεν προϋποθέτει τη μετρησιμότητα.

Σύμφωνα με τον A. Nove (1987, σ.100) το χρήμα είναι απαραίτητο (πέραν των άλλων) γιατί, δεδομένης της ανεπάρκειας των παραγωγικών πόρων σε σχέση με τις υφιστάμενες ανάγκες, συνιστά ένα αποτελεσματικό μέσο άρθρωσης και ικανοποίησης εκείνων των ανθρώπινων αναγκών που εμφανίζονται ως πιο επείγουσες ή, διαφορετικά, για τις οποίες υπάρχει μία εντονότερη επιθυμία. Η ένταση των ανθρώπινων επιθυμιών υποτίθεται ότι εκδηλώνεται (αποκαλύπτεται) στη βάση της οριακής επιθυμίας πληρωμής. Ωστόσο, όπως τονίζει ο E. Mandel (1988, σ.116-7), η υπόθεση αυτή είναι τουλάχιστον αφηρημένη. Καταρχάς, σε ατομικό-προσωπικό επίπεδο, το ότι για παράδειγμα κάποιος ξοδεύει επιπρόσθετο εισόδημα για διακοπές αντί για ένα πιάνο δε συνεπάγεται κατ'ανάγκη ότι το άτομο αυτό προτιμάει

περισσότερο τις διακοπές από το πιάνο. Η απόφαση αυτή είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων εκ των οποίων το κόστος των αγαθών παίζει καθοριστικό ρόλο. Αν η παραπάνω υπόθεση είναι ήδη αμφίβολη σε ατομικό-προσωπικό επίπεδο, είναι ξεκάθαρα λανθασμένη από μία μακροοικονομική-συναθροιστική σκοπιά. Από τη στιγμή που η αγοραστική δύναμη κατανέμεται άνισα, το προϊόν (οι πόροι) θα κατευθυνθεί εκεί που βρίσκεται το περισσότερο χρήμα και τα υψηλότερα περιθώρια κέρδους, και όχι εκεί όπου οι ανάγκες είναι πιο επείγουσες. Ασφαλώς, κανείς δε θα υποστήριξε σοβαρά ότι η ανάγκη για μία δεύτερη κατοικία είναι πιο έντονη από την ανάγκη στέγασης των αστέγων. Εντούτοις δεύτερες κατοικίες οικοδομούνται σε μεγάλη κλίμακα την ίδια στιγμή που υπάρχουν χιλιάδες άστεγοι στις πλουσιότερες χώρες. Όπως επισημαίνει ο J. O'Neill (2002, σ.145), από τη στιγμή που το εισόδημα κατανέμεται άνισα, άνισα θα κατανέμεται επίσης και η επιθυμία να πληρώσεις στο όριο. Τέλος, από μία ευρύτερη κοινωνική σκοπιά, δεδομένου ότι ελάχιστες οικονομικές παραγωγικές διεργασίες δεν ενέχουν παράπλευρες περιβαλλοντικές επιπτώσεις (η παραγωγή είναι η αναγκαία αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τη φύση, το φυσικό περιβάλλον) η κατανομή της πλειονότητας των παραγωγικών πόρων μέσω της αγοράς είναι ασύμβατη με την προστασία του περιβάλλοντος (και μακροπρόθεσμα επομένως με την επιβίωση του ίδιου του ανθρώπου). Οι αγοραίες προσεγγίσεις στα περιβαλλοντικά ζητήματα (η καταστροφή του περιβάλλοντος ως απορρέουσα από την έλλειψη αγορών / τιμών που θα επέτρεπαν την έκφραση προτιμήσεων για περιβαλλοντικά αγαθά) μετατρέπουν ένα ζήτημα που απαιτεί δημόσια συζήτηση και ενσυνείδητη δράση σε ζήτημα που μπορεί να επιλυθεί μέσω των καταναλωτικών προτιμήσεων. Στην αγορά, η ένταση της προτίμησης όπως μετριέται από την «επιθυμία» να πληρώσεις στο όριο για την ικανοποίησή της πράγματι μετράει σε μία απόφαση· η ένταση όμως της λογικότητας μίας προτίμησης δεν μετράει. Με άλλα λόγια, οι «λύσεις» που προσφέρουν οι αγοραίες προσεγγίσεις είναι λύσεις χωρίς ορθολογική αποτίμηση και διάλογο.

ii) Εκατομμύρια αποφάσεις

Αρκετοί από εκείνους που υποστηρίζουν ότι το μοντέλο του δημοκρατικού σχεδιασμού είναι απραγματοποίητο κάνουν λόγο για το ανέφικτο της συντονισμένης αυτοδιεύθυνσης σε μακροοικονομική κλίμακα. Αυτή η γραμμή κριτικής έχει αντιπροσωπευτεί (μεταξύ άλλων) από τον A. Nove (1983, σ.32-7), ο οποίος

συγκεκριμένα επισημαίνει το μεγάλο αριθμό των οικονομικών αποφάσεων τις οποίες ενέχει ένα σύγχρονο οικονομικό σύστημα που περιλαμβάνει εκατομμύρια διαφορετικά προϊόντα. Είναι λοιπόν, ισχυρίζεται, αδύνατο για τις μάζες των παραγωγών και καταναλωτών να παίρνουν αποφάσεις όσον αφορά την κατανομή τόσων πολλών προϊόντων (για να μην μιλήσουμε για σωστές αποφάσεις). Μονάχα η αγορά θα μπορούσε να κάνει κάτι τέτοιο. Και σε κάθε περίπτωση (στο ίδιο, σ.179-80), η μοναδική εφικτή εναλλακτική στην αγορά είναι ο συγκεντρωτικός σχεδιασμός όπου μία μεγάλη γραφειοκρατική οργάνωση εκδίδει εντολές, κατανέμει και συντονίζει (βλ. και Friedman, 1962, σ.13). Εντούτοις υπάρχουν αρκετά αδύνατα σημεία σε αυτή την επιχειρηματολογία (βλ. Mandel, 1986, σ.10-1 * Mandel, 1991, σ.15 * Mandel, 1992, σ.222):

Καταρχάς, ένα μεγάλο μέρος από τα «εκατομμύρια» προϊόντα δεν κατανέμεται μέσω της αγοράς ούτε σε συνθήκες καπιταλισμού (βλ. και Stiglitz, 1998, σ.343-4). Τα περισσότερα μεγάλα μηχανήματα κατασκευάζονται κατόπιν παραγγελίας· δεν αγοράζονται έτοιμα διαμέσου της έκθεσής τους στα καταστήματα. Επίσης, υπάρχουν μηχανές, πρώτες ύλες, ενδιάμεσα προϊόντα των οποίων η παραγωγή καθορίζεται από τεχνικούς συντελεστές και πραγματοποιείται είτε στο εσωτερικό των μεγάλων εταιρειών (το μέγεθος των οποίων σε ορισμένες περιπτώσεις υπερβαίνει αυτό πολλών εθνικών οικονομιών) είτε με απευθείας παραγγελίες μεταξύ των χρηστών και των μεμονωμένων παραγωγών. Αυτά δε θα άλλαζαν σε ένα σύστημα δημοκρατικού σχεδιασμού.

Δεύτερον, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο δημοκρατικός σχεδιασμός συνεπάγεται ένα υψηλό βαθμό αποκέντρωσης. Όλοι οι πολίτες δεν είναι ανάγκη να αποφασίζουν για όλα τα προβλήματα. Μονάχα το γενικό πλαίσιο (κεντρικό πλάνο) θα καθορίζεται μέσω καθολικής ψηφοφορίας. Όλες οι άλλες αποφάσεις θα λαμβάνονται από περιφερειακά σώματα (τοπικά, κλαδικά κτλ). Έτσι, οι κάτοικοι του Λονδίνου δε χρειάζεται να αποφασίζουν για τις στάσεις του λεωφορείου στο Παρίσι. Η σχολική κοινότητα δε θα είναι υπεύθυνη για τη λειτουργία των νοσοκομείων. Οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία τροφίμων δε χρειάζεται να συζητούν για την οργάνωση της παραγωγής στη βιομηχανία ενδυμάτων κοκ.

Τρίτον, σύμφωνα με τους P. Cockshott και A. Cottrell (1997, σ.350-1 * 2002, σ.55-6) σήμερα έχουμε φτάσει σε ένα τέτοιο επίπεδο τεχνολογικής εξέλιξης όπου

είναι πλέον δυνατό να επιλύονται καθημερινά εκατομμύρια εξισώσεων, όπως συμβαίνει πχ κατά την πρόγνωση του καιρού (κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό κατά τη διάρκεια της ύπαρξης της Σοβιετικής Ένωσης). Επιπλέον, το γεγονός ότι η σύγχρονη τεχνολογική ανάπτυξη επιτρέπει την ταχύτατη αναμετάδοση της πληροφορίας και της εικόνας σημαίνει ότι μπορούν πλέον να αποφεύγονται φαινόμενα παραγωγής αγαθών που δεν ανταποκρίνονται στις απαιτούμενες προδιαγραφές (πχ όταν στη Σοβιετική Ένωση το πλάνο καταρτιζόταν σε όρους βάρους των προϊόντων, οπότε παράγονταν λίγα υψηλού βάρους προϊόντα, ή όταν καταρτιζόταν σε όρους αριθμού των προϊόντων, οπότε παράγονταν πολλά ελλιπού βάρους προϊόντα).

Αποτελεσματικότητα στο επίπεδο της επιχείρησης

Μία άλλη γραμμή κριτικής διακηρύσσει ότι το μοντέλο της συντονισμένης αυτοδιεύθυνσης είναι ανέφικτο στο επίπεδο της επιχείρησης· ότι, διαφορετικά, δεν μπορεί να εξασφαλίσει τα επίπεδα αποτελεσματικής χρήσης των παραγωγικών πόρων που εξασφαλίζει μία καπιταλιστική επιχείρηση (κάτι που τελικά μεταφράζεται σε μειωμένη παραγωγή και απώλεια κοινωνικής ευημερίας).

i) Ιδιοκτησιακό καθεστώς, λήψη των αποφάσεων, άρρητη γνώση

Σύμφωνα με τη «συμβατική σοφία» το κυνήγι της μεγιστοποίησης του κέρδους που αποτελεί τον πυρήνα της συμπεριφοράς του ατομικού ιδιοκτήτη, εξασφαλίζει το μέγιστο της οικονομικής αποτελεσματικότητας στο επίπεδο της επιχείρησης, όταν «διευθύνεται» από μία ανταγωνιστική αγορά. Ωστόσο, η ιδέα ότι οι ατομικοί ιδιοκτήτες μπορούν να διευθύνουν μία παραγωγική δραστηριότητα καλύτερα από ότι οι ίδιοι οι εργάτες είναι εσφαλμένη. Στην πραγματικότητα, οι παραγωγικές μονάδες (ιδιαίτερα οι μεγάλου μεγέθους) λειτουργούν ομαλά, σε μεγάλο βαθμό, χάρη στην αμοιβαία συνεργασία των εργατών οι οποίοι διορθώνουν τις ζημιές και την αποτελεσματικότητα που συνήθως προκαλεί η γραφειοκρατική διοίκηση (βλ. Καστοριάδης, 2000, σ.135). Απόδειξη ότι μία από τις αποτελεσματικότερες μορφές απεργίας των εργατών είναι η «απεργία ζήλου» (working to rule). Οι εργαζόμενοι αρχίζουν δηλαδή να εφαρμόζουν με σχολαστική ακρίβεια τους κανονισμούς εργασίας (τους οποίους σε ομαλές περιόδους λειτουργίας συστηματικά παραβαίνουν) και αυτό μπορεί να προκαλέσει μία απίστευτη κωλυσιεργία. Αυτό βέβαια οφείλεται στο γεγονός

ότι τους κανονισμούς δεν τους έφτιαξαν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι· τους έφτιαξαν ως επί το πλείστον άνθρωποι –συχνά απόφοιτοι φημισμένων σχολών· οι οποίοι δεν ήξεραν πώς γίνεται η δουλειά στην πράξη, δεν ήξεραν τι συμβαίνει όταν γίνεται πραγματικά μία δουλειά.

Μόνο με ένα σύστημα αυτοδιαχείρισης (στα πλαίσια των παραμέτρων που απορρέουν από ένα δημοκρατικό πλάνο) μπορεί να αξιοποιηθεί πλήρως η άρρητη, εμπειρική γνώση που είναι διεσπαρμένη στην κοινωνία. Η γνώση αυτή, σύμφωνα με τον F. Hayek (1948, σ.83-4), δεν είναι δυνατό να διατυπωθεί ρητά και να αποτελέσει μέρος ενός λεπτομερειακού σχεδίου που θα αφορά ολόκληρη την οικονομία. Δεν θα ήταν όμως επίσης παράλειψη να μην αναγνωρίσουμε ότι τα ίδια ισχύουν και για μία οικονομία αγοράς όπου οι εργάτες / παραγωγοί είναι αποξενωμένοι από τη λήψη των αποφάσεων, όπου τα εργασιακά τους καθήκοντα καθορίζονται από τρίτους και όχι από τους ίδιους; Όπως τονίζουν οι M. Albert και R. Hahnel (σχόλιο στο O'Neill, 2002, σ.155), ιδιωτική επιχείρηση σημαίνει ότι η λήψη των αποφάσεων βρίσκεται στα χέρια των εργοδοτών σε βάρος της αυτοδιεύθυνσης των εργατών, με αποτέλεσμα την ίδια απώλεια πρακτικής γνώσης με αυτήν που παρατηρείται και στις κρατικές ιεραρχικές επιχειρήσεις (απώλεια πρακτικής γνώσης –και μάλιστα σημαντική– προκαλείται, όπως επισημαίνουν οι ίδιοι συγγραφείς, και εκ του γεγονότος ότι ενώ οι ανταγωνιστικές αγορές επιτρέπουν ατομικά στους καταναλωτές να ψηφίζουν με τα πορτοφόλια τους, δεν παρέχουν κανένα πρακτικό μέσο για τη διαμόρφωση και έκφραση προτιμήσεων για δημόσια αγαθά καθώς επίσης κανένα μέσο αντιπροσώπευσης των συμφερόντων «τρίτων μερών» τα οποία είναι «εξωτερικά» σε συμφωνίες που κλείνονται μεταξύ αγοραστών και πωλητών). Ο Hayek (στο ίδιο, σ.85-6) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αγορά μπορεί να επιλύει προβλήματα άγνοιας δρώντας ως μία συντονιστική διαδικασία η οποία, μέσω του μηχανισμού των τιμών, διανέμει στους διάφορους οικονομικούς δρώντες την πληροφόρηση που σχετίζεται με το συντονισμό των σχεδίων τους. Ωστόσο, όπως τονίζει ο P. Devine (2002, σ.75 * βλ. επίσης Adamant, Devine, 2001, σ.233), μία από τις κεντρικές αδυναμίες της έμφασης που αποδίδει η σύγχρονη αυστριακή σχολή στην ανάγκη κοινωνικής κινητοποίησης της άρρητης γνώσης από τους επιχειρηματίες διαμέσου της συμμετοχής τους στη διαδικασία της αγοράς είναι ότι το καθήκον της κινητοποίησης περιορίζεται σε αυτούς που έχουν πρόσβαση στο κεφάλαιο, αγνοώντας την άρρητη γνώση της πλειοψηφίας των ανθρώπων. Ως εκ

τούτου, όπως επισημαίνει ο ίδιος συγγραφέας, η κοινωνική ιδιοκτησία (οριζόμενη από τον ίδιο ως ιδιοκτησία των ομάδων εκείνων που πρωταρχικά επηρεάζονται από τις δραστηριότητες της επιχείρησης) είναι πιο αποτελεσματική από την ιδιωτική, κρατική ή εργατική ιδιοκτησία, διότι επιτρέπει την κινητοποίηση της άρρητης γνώσης όλων των ανθρώπων. Συναφής είναι και η θέση του J. O'Neill (2002, σ.174). Όπως λέει, τα επιστημολογικά επιχειρήματα του Hayek ενάντια στις σχεδιασμένες οικονομίες δεν συνεπάγονται την ανωτερότητα των αγορών έναντι ενός διαβουλευτικού θεσμικού περιβάλλοντος. Ο κοινωνικός συντονισμός δεν απαιτεί κατ'ανάγκη αγοραίους θεσμούς. Παρότι πχ όλες οι επιστημονικές ανακαλύψεις και τεχνολογικές καινοτομίες είναι συνδεδεμένες με άρρητη γνώση, η επιστημονική κοινότητα συνιστά ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα μίας κατά κύριο λόγο μη-αγοραίας κοινωνικής δομής στο σύγχρονο κόσμο. Η ενδεχόμενη εισαγωγή αγοραίων μηχανισμών στη δημόσια επιστήμη πιθανότατα θα οδηγήσει στην επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης καινοτομιών, δεδομένου ότι οι σύγχρονες αντιπαραθέσεις γύρω από την ανάπτυξη καινούριων πνευματικών ιδιοκτησιακών καθεστώτων επικεντρώνονται στον έλεγχο της γνώσης η οποία βέβαια είναι απαραίτητη για κάθε καινοτομία.

ii)Κίνητρα

Σε ένα σύστημα δημοκρατικού σχεδιασμού υπάρχουν δύο ισχυρά υλικά κίνητρα για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα. Το πρώτο είναι η κατάργηση του κέρδους, το μερίδιο δηλαδή επί του κοινωνικού εισοδήματος με μορφή και κατανομή που οι ίδιοι οι παραγωγοί θα αποφασίζουν. Το δεύτερο είναι η ριζική μείωση του χρόνου εργασίας, πχ από 8 σε 5 ή 4 ώρες, με την προϋπόθεση βέβαια ότι η δοσμένη εργασία θα υπόκειται στο σαφή ποιοτικό έλεγχο των καταναλωτών (βλ. Mandel, 1991, σ.20 * Mandel, 1986, σ.34-5). Πέραν αυτών, θα πρέπει επίσης να υπογραμμίσουμε τη σημασία των μη υλικών κινήτρων. Η συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων και στη διαμόρφωση των εργασιακών καθηκόντων (που ενέχει και τον εξανθρωπισμό του τεχνολογικού συστήματος), η ορθολογική κατανόηση του συνόλου της παραγωγικής διαδικασίας και η αυτονομία, νοούμενη αφενός ως απουσία εξωτερικού ελέγχου και καθορισμού και αφετέρου ως δυνατότητα δράσης, μπορούν να αποδειχτούν περισσότερο αποτελεσματικά κίνητρα από ότι συνήθως πιστεύεται (βλ. Laibman, 1999, σ.171 * Fromm, 1973, σ.371-96).

Σε σχέση με την προσωπική διανομή του εισοδήματος, σε μία καπιταλιστική οικονομία οι άνθρωποι αμείβονται σύμφωνα με την αξία της συνεισφοράς του παραγωγικού κεφαλαίου που κατέχουν καθώς επίσης και σύμφωνα με την αξία της συνεισφοράς της εργασίας τους (τουλάχιστον έτσι θα έπρεπε να έχουν σε ένα ιδεατό μοντέλο καπιταλισμού). Ως εκ τούτου, στον καπιταλισμό ο κληρονόμος ενός πολύ πλούσιου κεφαλαιούχου, ο οποίος ενδεχομένως να μην έχει εργαστεί ποτέ, μπορεί να απολαμβάνει ένα εισόδημα πολύ υψηλότερο από ότι για παράδειγμα αυτό ενός ειδικευμένου χειρούργου. Σε ένα μοντέλο σοσιαλισμού της αγοράς, όπου υπάρχει δημόσια ιδιοκτησία του κεφαλαίου, η «αδικία του καπιταλισμού» έχει μεν εξαλειφθεί, ωστόσο οι άνθρωποι εξακολουθούν να αμείβονται σύμφωνα με την αγοραία αξία της συνεισφοράς της εργασίας τους (αξία οριακών προϊόντων). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι εφόσον για παράδειγμα η αγοραία αξία των υπηρεσιών ενός χειρούργου είναι πολύ μεγαλύτερη από ότι η αγοραία αξία των υπηρεσιών ενός οδοκαθαριστή, ανεξάρτητα από το πόσο σκληρά ή ευσυνείδητα μπορεί ο τελευταίος να εργάζεται, το σύστημα αμοιβών θα είναι επίσης άδικο. Πιο συγκεκριμένα, από τη στιγμή που οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές κλίσεις και ικανότητες (οφειλόμενες σε γενετικούς παράγοντες), αυτοί που θα έχουν τις «λιγότερες ικανότητες» θα είναι πάντα σε μειονεκτική θέση σε ένα περιβάλλον αγοράς (έστω και υπό δημόσια ιδιοκτησία του κεφαλαίου) (βλ. Albert, Hahnel, 2002, σ.9 * Γεωργακόπουλος, 1997, σ.83-5).

Σύμφωνα με τον Κ. Καστοριάδη (2000^a, σ.24-5) για να μπορέσει να λειτουργήσει (λογικο-οικονομικά και πολιτικο-κοινωνικά) μία αυτοδιευθυνόμενη σοσιαλιστική κοινωνία θα πρέπει να εξισωθούν απόλυτα όλα τα εισοδήματα, με την προϋπόθεση βέβαια ότι θα υπάρχει ο κοινωνικά επιθυμητός αριθμός ανθρώπων για κάθε συγκεκριμένη εργασία. Στο μοντέλο που περιγράφουμε εδώ ενδεχομένως θα υπάρχουν ανισότητες, ωστόσο, δεδομένου ότι αυτές θα οφείλονται στην καταβολή επιπρόσθετης εθελοντικής εργασίας στον εμπορευματικό τομέα, θα είναι ποσοτικά και ποιοτικά διαφορετικές από τις σύγχρονες ανισότητες (ασφαλώς σε ένα υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής συνειδητότητας και ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων οι οποιες ανισότητες θα πρέπει να έχουν αποσυνδεθεί πλήρως από τα τεκταινόμενα στην παραγωγική διαδικασία και θα πρέπει να αντανακλούν αποκλειστικά τις ανάγκες του κάθε ανθρώπου). Σε σχέση τώρα με εργασίες που κρίνονται ανεπιθύμητες, όπου δηλαδή δεν υπάρχει ο απαιτούμενος αριθμός εργατών, αλλά που δεν απαιτούν κάποια ιδιαίτερη

ειδίκευση (ενδεχομένως πχ καθαρισμός κτιρίων), θα μπορούσε να υιοθετηθεί η μέθοδος των σταθμισμένων συμπλεγμάτων εργασίας (balanced job complexes) των M. Albert και R. Hahnel (βλ. 2002, σ.8). Αυτό σημαίνει ότι αυτές οι εργασίες θα διεκπεραιώνονται κυκλικά από όλους τους πολίτες παράλληλα με την κύρια ενασχόλησή τους (ασφαλώς το να πληρώσουμε κάποιον παραπάνω για να κάνει μία ανεπιθύμητη εργασία δεν κάνει την εργασία αυτή λιγότερο ανεπιθύμητη). Οι όποιες απώλειες σε αποτελεσματικότητα, σαν συνέπεια της μη εξοικονόμησης σε σπανίζοντα ταλέντα και του συνακόλουθου κόστους εκπαίδευσης (πχ όταν ένας ειδικευμένος χειρούργος αφιερώνει κάποιο χρόνο και σε κάτι άλλο), μπορούν να αντισταθμιστούν από την ενεργότερη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων, απόρροια του ότι κανείς δεν θα ασχολείται επί μονίμου βάσεως με μία ανεπιθύμητη, βαρετή ή ρουτινιάρικια εργασία (κάτι που συνεπάγεται μεγαλύτερη ζωτικότητα). Για ανεπιθύμητες εργασίες που απαιτούν υψηλή ειδίκευση μπορούν να προσφέρονται πρόσθετες μη υλικές κοινωνικές παροχές.

Η απόλυτη ισότητα των εισοδημάτων είναι επιθυμητή για διάφορους λόγους, εκ των οποίων ο σημαντικότερος ίσως είναι η καταστροφή της οικονομικής νοοτροπίας και των συνδεόμενων με αυτήν ψυχικών κινήτρων και αξιών. Με τον όρο οικονομική νοοτροπία εννοούμε τη νοοτροπία που μας κάνει να θέλουμε να καταλαμβάνουμε θέσεις που αποφέρουν υψηλά χρηματικά οφέλη, ή που μας κάνει να επιθυμούμε να παίρνουμε ή να κατέχουμε περισσότερα από τους άλλους. Η επιλογή της εργασίας θα πρέπει να ανταποκρίνεται στις προσωπικές επιθυμίες και κλίσεις του κάθε ανθρώπου, και όχι να γίνεται στη βάση οικονομικών κριτηρίων. Σε πιο φιλοσοφικό επίπεδο, το αυτοσυναίσθημα, η αίσθηση ταυτότητας του κάθε ανθρώπου, θα πρέπει να θεμελιώνεται όχι σε αυτά που έχει ή καταναλώνει ο άνθρωπος αλλά σε αυτά που είναι, στην ποιότητα δηλαδή της ξεχωριστής του ύπαρξης και στο βαθμό που αυτός έχει αναπτύξει τις εσωτερικές του δυνάμεις (πχ την κρίση του, την ευαισθησία, τη γνώση κτλ) (βλ. και Fromm, 1978, σ.112-4). Το υπάρχον σύστημα αξιών αξιολογεί κατά κάποιο τρόπο θετικά αυτούς που έχουν ή κερδίζουν πολλά και αρνητικά τους υπολοίπους.

iii)Μικροοικονομική αποτελεσματικότητα και μακροοικονομική ορθολογικότητα

Το ζήτημα της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας, νοούμενη εδώ ως ελαχιστοποίηση της σπατάλης στο επίπεδο της επιχείρησης, είναι προφανώς πολύ

σημαντικό για κάθε κοινωνία όπου η έλλειψη αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο της ζωής ενώ όπως είναι ευνόητο η σημασία του περιορίζεται στο βαθμό που αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις της οικονομίας. Αυτό όμως που συνήθως παραβλέπεται ή αποσιωπάται στις συζητήσεις γύρω από την ανεπάρκεια των οικονομικών πόρων σε σχέση με τις υφιστάμενες ανάγκες (βλ. πχ Nove, 1983, σ.15-20), στις συζητήσεις δηλαδή για το οικονομικό πρόβλημα, είναι ότι οι ανθρώπινες ανάγκες ούτε δεδομένες είναι ούτε αμετάβλητες. Ιδιαίτερα σε σχέση με το καπιταλιστικό σύστημα θα πρέπει να επισημανθεί ότι είναι ιστορικά το πρώτο οικονομικό σύστημα που παράγει όχι μόνο αγαθά αλλά και ανάγκες. Η «επικερδής εκμετάλλευση», η τεχνητή δημιουργία αναγκών και έπειτα η παραγωγή αγαθών για την ικανοποίησή τους, αποτελεί εξέχον χαρακτηριστικό αυτού του συστήματος (στην πραγματικότητα ο καταναλωτισμός αποτελεί ζωτικό συστατικό στοιχείο του καπιταλισμού δίχως την ύπαρξη του οποίου θα οδηγήθη με μαθηματική ακρίβεια σε κατάρρευση). Αυτό βέβαια δεν είναι τυχαίο. Είναι ακριβώς αποτέλεσμα της λογικής αυτού του συστήματος η οποία συνίσταται στη μεγιστοποίηση των κερδών μέσω της διέγερσης (με διάφορους τρόπους) των «καταναλωτικών ενστίκτων» του ανθρώπου και της συνακόλουθης αύξησης των πωλήσεων. Υπάρχουν λοιπόν βάσιμοι λόγοι να πιστεύουμε ότι σε μία κοινωνία η οποία δεν θα διέπεται από τη αρχή της μεγιστοποίησης των κερδών και την συνδεόμενη με αυτήν προσπάθεια καλλιέργειας του υπερκαταναλωτικού πνεύματος, το οικονομικό πρόβλημα, αν δεν εξαλειφθεί, θα καταστεί ασφαλώς λιγότερο οξύ και ως εκ τούτου η σημασία της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας θα περιοριστεί.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε στην ενότητα αυτή, ένα μοντέλο αρθρωμένης εργατικής ιδιοκτησίας με τη δυνατότητα να παίρνονται οι αποφάσεις και να ασκείται ο έλεγχος από τους ίδιους τους εργάτες μπορεί να είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικό ακόμα και στο επίπεδο της επιχείρησης (θα είναι σίγουρα πιο αποτελεσματικό, αν στην έννοια της αποτελεσματικότητας συμπεριληφθούν και ορισμένοι ποιοτικοί, ανθρώπινοι παράγοντες). Είναι λοιπόν λάθος να ανάγεται η διαλεκτική μικροοικονομική αποτελεσματικότητας και μακροοικονομικής ορθολογικότητας στη διαλεκτική αγοράς και σχεδιασμού. Από την άλλη όμως, εξίσου λάθος θα ήταν να θεωρήσουμε ότι το ζήτημα της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας είναι πιο σημαντικό από αυτό της μακροοικονομικής ορθολογικότητας· ότι διαφορετικά το ζήτημα του πως πχ λειτουργεί πιο

αποτελεσματικά ένα εργοστάσιο (και ας σημειωθεί εδώ ότι από τη σκοπιά των εργατών, μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα μπορεί να σημαίνει δυσμενέστερες συνθήκες εργασίας λόγω πχ εντατικοποίησης της εργασίας, ελαστικών ωραρίων κτλ) είναι πιο σημαντικό από το ζήτημα του πως θα καθοριστούν οι βασικές επιλογές στην κατανομή των μη επαρκών πόρων και ποιες ανάγκες θα ικανοποιηθούν στη βάση αυτών των επιλογών. Χωρίς την ικανοποίηση των βασικών αναγκών του κάθε ανθρώπου ο απότερος στόχος της ανθρώπινης ελευθερίας και ανάπτυξης θα εξακολουθήσει να παραμένει ημιτελής ή ανέφικτος. Η οικονομική αποτελεσματικότητα σαν μέσο εγγύησης της ικανοποίησης αυτών των βασικών αναγκών, χωρίς διακρίσεις και περιορισμούς, είναι βέβαια απολύτως συμβατή με αυτό το πλαίσιο αναφοράς.

Συμπερασματικά λοιπόν, από τη στιγμή που το ζήτημα της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας τεθεί στις σωστές του διαστάσεις, η ανάγκη συνδυασμού της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας με την μακροοικονομική ορθολογικότητα αποφαίνεται τελικά υπέρ του δημοκρατικού σχεδιασμού και ενάντια σε ένα σύστημα γενικευμένης εμπορευματοποίησης.

Για την αποτυχία της αυτοδιεύθυνσης στη Γιουγκοσλαβίας

Όσοι αρνούνται τη δυνατότητα θεμελίωσης ενός συστήματος δημοκρατικού σχεδιασμού βασισμένου στην εργατική αυτοδιεύθυνση συχνά επικαλούνται την αποτυχία της αυτοδιεύθυνσης στη Γιουγκοσλαβία.

Ωστόσο, κατά τη γνώμη μου, το γιουγκοσλαβικό μοντέλο υπογραμμίζει απλώς την ασυμβατότητα μεταξύ αυτοδιεύθυνσης και αγοράς. Συγκεκριμένα, παρά το δημοκρατικό έλεγχο των επιχειρήσεων, ο έλεγχος αυτός οριζόταν με στενή έννοια, κάλυπτε δηλαδή μόνο τους εργάτες και τους απασχολούμενους μίας συγκεκριμένης επιχείρησης και όχι ολόκληρη την κοινωνία (αυτό βέβαια είχε ιδιαίτερη σημασία για μία χώρα με μεγάλες περιφερειακές ανισότητες και αντιμαχόμενες εθνικές ομάδες, όπως είναι η Γιουγκοσλαβία. Bl. Flaherty, 1992). Το γεγονός τώρα αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι σε αυτόν τον τύπο οικονομίας εξακολουθούσαν να είναι οι δυνάμεις της αγοράς, δηλαδή η ζήτηση και η προσφορά (συντονιζόμενες από το μηχανισμό των τιμών), εκείνες που καθόριζαν εν τέλει τι και πως θα παραχθεί, σήμαινε ότι το σχήμα αυτό δεν ενείχε μία θεμελιακή αλλαγή στη

φύση του ανταγωνιστικού συστήματος. Από τη στιγμή που η αγορά «αποφασίζει» για την κατεύθυνση της οικονομικής ανάπτυξης είναι ευνόητο ότι ορισμένες επιχειρήσεις υποχρεώνονται να κλείσουν σαν συνέπεια της έλλειψης κερδοφορίας· είναι ευνόητο επίσης ότι η ανεργία αναπτύσσεται. Εξάλλου, το γεγονός ότι τα εισοδήματα των εργατών συνδέονταν με την κερδοφορία της κάθε επιχείρησης είχε ως συνέπεια την ύπαρξη σημαντικών ανισοτήτων ανάμεσα στους εργάτες διαφορετικών επιχειρήσεων.

Πέραν αυτών, οι κολλεκτιβοποιημένες αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις που λειτουργούν σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον πρέπει συνήθως να χρησιμοποιούν τις ίδιες παραγωγικές μεθόδους που χρησιμοποιούν και οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις (τις μεθόδους εκείνες που μεγιστοποιούν τα κέρδη), μέθοδοι όμως που είναι ασύμβατες με την αυτοδιεύθυνση. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Albert και Hahnel (1992, σ.45-6), η πίεση του ανταγωνισμού καθιστά πολύ δύσκολο να λαμβάνονται υπόψη ποιοτικοί, ανθρώπινοι παράγοντες, όπως είναι η εργασιακή ευχαρίστηση, δεδομένου ότι αυτοί εμφανίζονται ως κόστος. Η ανάγκη για κερδοφορία «σπρώχνει» του εργάτες να προσλάβουν μόνιμους διευθυντές που θα ασχολούνται αποκλειστικά με τη λήψη των αποφάσεων. Τα υπόλοιπα ακολουθούν φυσιολογικά: οι τελευταίοι σταδιακά αρχίζουν να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη μεγιστοποίηση των ωφελημάτων τους και λιγότερο για την ευημερία των εργατών. Η απάθεια των εργατών, σαν συνέπεια της απώλειας του ελέγχου και της μετατροπής των εργασιακών τους ρόλων σύμφωνα με τις ανταγωνιστικές απαιτήσεις, αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς υποσκάπτοντας τελικά την ίδια την αυτοδιεύθυνση.

Συνοψίζοντας, η γιουγκοσλαβική εμπειρία αποδεικνύει ότι η σοσιαλιστική αυτοδιεύθυνση δεν μπορεί να θεμελιωθεί αποκλειστικά στο επίπεδο της επιχείρησης. Η ανεργία, οι ανισότητες, οι ιεραρχίες και η αλλοτρίωση δεν μπορούν ασφαλώς να αποτελούν χαρακτηριστικά μίας τέτοιας κοινωνικοοικονομική δομής.

Σχεδιασμός και γραφειοκρατία

Συχνά εκείνοι που απορρίπτουν το ευκταίο του σχεδιασμού τονίζουν ότι ακόμα και αν η αγορά έχει κάποια μειονεκτήματα, αποτελεί τη μοναδική εναλλακτική απέναντι σε μία πλήρως γραφειοκρατικοποιημένη κοινωνία.

Σε εμπειρικό-ιστορικό επίπεδο, επικαλούνται το παράδειγμα της ΕΣΣΔ και των λοιπών παρόμοιων κοινωνιών. Δεν οδήγησε, λένε, ο σοβιετικός σχεδιασμός σε μία τεράστια και τερατώδη γραφειοκρατία; Ωστόσο το επιχείρημα αυτό αντιστρέφει τη χρονολογική σειρά των γεγονότων. Το ότι η Σοβιετική Ένωση έγινε γραφειοκρατική μετά το 1927 δεν οφείλεται στο σχεδιασμό της οικονομίας. Οφείλεται στο ότι η γραφειοκρατία είχε ήδη πάρει την εξουσία και καθοδηγούσε το σχεδιασμό στην κατεύθυνση της διατήρησης των προνομίων της και της επέκτασης της δύναμής της. Οφείλεται στο γεγονός ότι μέσα από το ίδιο το κομμουνιστικό κόμμα, τους μπολσεβίκους, δημιουργήθηκε μία γραφειοκρατία που συνδέθηκε με τη γραφειοκρατία των εργοστασίων, του στρατού και των άλλων κοινωνικών κλάδων και η οποία γρήγορα κατοχυρώθηκε σαν απόλυτη κυρίαρχη τάξη, εγκαθιστώντας το καθεστώς του γραφειοκρατικού ολοκληρωτικού καπιταλισμού. Για παράδειγμα, οι περίφημες ουρές στη Σοβιετική Ένωση ήταν πράγματι το αποτέλεσμα ελλείψεων, φυσικό επακόλουθο του κεντρικού σχεδιασμού, ή μήπως το προϊόν γραφειοκρατικής κακοδιαχείρισης η οποία συστηματικά απέφευγε επενδύσεις στη βιομηχανία; Τέτοια φαινόμενα θα μπορούσαν ασφαλώς να αποφευχθούν σε ένα σύστημα δημοκρατικού σχεδιασμού, σε ένα σύστημα δηλαδή που θα επέτρεπε (και θα ελάμβανε υπόψη) την έκφραση των επιθυμιών των ανθρώπων.

Σε θεωρητικό-λογικό επίπεδο, όσοι συνδέουν τη γραφειοκρατία με το σχεδιασμό διαπράττουν το σφάλμα της εξίσωσης του σχεδιασμού με το δεσποτικό σχεδιασμό, που επικράτησε λχ στην ΕΣΣΔ (βλ. πχ Nove, 1983, σ.77,80,111,235). Ο σχεδιασμός καθαυτός αφορά απλά και μόνο μία άμεση κατανομή των πόρων η οποία γίνεται *ex ante*, πριν δηλαδή λάβουν χώρα οι ποικίλες οικονομικές διεργασίες. Το ποιος θα πραγματοποιήσει αυτή την άμεση κατανομή είναι ένα άλλο ζήτημα. Στην προκειμένη περίπτωση, όταν μιλάμε για δεσποτικό σχεδιασμό εννοούμε ότι αυτή η άμεση κατανομή πραγματοποιείται στη βάση των επιθυμιών μίας ολιγάριθμης κλειστής αρχής. Όμως, μιας και οι αποφάσεις αυτής της αρχής θα πρέπει να εκτελεστούν από ένα πλήθος άλλων ανθρώπων των οποίων η συναίνεση ενδεχομένως δεν υπάρχει (εφόσον

πρόκειται για δεσποτικό σχεδιασμό), προκύπτει η ανάγκη για ένα σύστημα επιτήρησης και κυρώσεων, η ανάγκη διαφορετικά της γραφειοκρατικής / iεραρχικής οργάνωσης της παραγωγής προκειμένου να εξασφαλιστεί η εκτέλεση των αποφάσεων της αρχής. Σε πιο ακαδημαϊκή γλώσσα, οι iεραρχικές οργανώσεις είναι συνυφασμένες με δισεπίλυτα προβλήματα εντολέα-εντολοδόχου (principal-agent) (Για μία ανάλυση της αποτυχίας των σοβιετικού τύπου οικονομιών μέσα από τρία συγκεκριμένα προβλήματα εντολέα-εντολοδόχου βλ. Roemer, 1994, σ.37-43). Εναλλακτικά βέβαια, ο σχεδιασμός θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί από τους ίδιους τους πολίτες (με τη συναίνεσή τους) χωρίς καμία ανάγκη για γραφειοκρατικές δομές. Το γεγονός λοιπόν είναι ότι η εμπειρία από τη Σοβιετική Ένωση (η οποία κατά τα άλλα θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη) δεν έχει τίποτα απολύτως να μας πει για τη σχέση του σχεδιασμού με το φαινόμενο της γραφειοκρατίας. Έχει βέβαια πολλά να μας πει για τη σχέση του δεσποτικού σχεδιασμού με τη γραφειοκρατία, αλλά αυτό είναι ένα άλλο θέμα.

Αν θέλουμε τώρα, εν συντομίᾳ, να ανιχνεύσουμε τις πηγές της γραφειοκρατίας θα πρέπει καταρχάς να αναγνωρίσουμε ότι γραφειοκρατία υπάρχει και στις μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις (στη πραγματικότητα αυτό πρώτος το υπέδειξε ο M. Weber ο οποίος κατά τα άλλα ήταν εχθρικά διακείμενος προς το σοσιαλισμό). Πολλοί λοιπόν (μεταξύ αυτών και ο ίδιος ο Weber) φαίνεται να καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η γραφειοκρατία είναι αποτέλεσμα των οργανώσεων μεγάλης κλίμακας οι οποίες απαιτούν σύνθετη διαχείριση, απρόσωπους κανόνες και iεραρχικές δομές (βλ. Giddens, 1989, σ.104-11). Ωστόσο, κατά τη γνώμη μου, η θέση αυτή είναι εξαιρετικά αποσπασματική και αποπροσανατολιστική. Το γεγονός είναι ότι η γραφειοκρατία μακράν του να αποτελεί εγγενές στοιχείο της σύγχρονης κοινωνικής ζωής ή κάθε οργανισμού μεγάλου μεγέθους, είναι αποτέλεσμα της άνισης κατανομής της εξουσίας, στον πολιτικό και οικονομικό χώρο, και της συνακόλουθης ανάγκης για εφαρμογή των αποφάσεων μίας «ανώτερης» αρχής –είτε πρόκειται για την πολιτική εξουσία πχ τον αρχηγό ενός κράτους, είτε την οικονομική εξουσία πχ τον ιδιοκτήτη μίας μεγάλης εταιρείας- από ευρύτερα κοινωνικά στρώματα ή ομάδες (σε αυτά τα πλαίσια, είναι λοιπόν μάλλον αυταπάτη να πιστεύει κανείς ότι η λύση του προβλήματος της γραφειοκρατίας είναι η συρρίκνωση του κράτους, της κρατικής γραφειοκρατίας).

